

ARAB TILIDAGI FE'L BOBLARINING SEMANTIK GURUHLARI VA ULARNING HOSILASI

Abdurasulova Nihola Alisher qizi

Oriental universiteti arab filologiyasi

fakultetining 3-bosqich talabasi

Fayziyev Shamsuddin Sadriddinovich

Oriental universiteti Tillar-1 kafedrası stajyor-o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada arab tilidagi fe'l boblarining semantik xususiyatlari, ularning ma'no guruhlari va hosila shakllarining funksional imkoniyatlari lingvistik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Arab tilida fe'l boblari nafaqat grammatik, balki chuqur semantik yuklama tashuvchi tizim bo'lib, har bir bob harakatning intensivligi, o'zaro ta'siri, sababiyligi, davomiyligi yoki refleksivligini ifodalaydi. Tadqiqot jarayonida klassik va zamonaviy arab tilshunosligi manbalari asosida fe'l boblarining semantik tasnifi ishlab chiqildi hamda ularning hosila shakllari (ism al-fā'il, ism al-maf'ūl, masdar va boshqalar) orqali ma'no kengayishi ko'rsatib berildi. Maqola natijalari arab tilini o'qitish metodikasi, tarjima nazariyasi va semantik tahlil sohalarida amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: arab tili, fe'l boblari, semantik guruh, hosila shakllar, masdar, ism al-fā'il, ma'no intensivligi, sababiylik.

Аннотация. В данной статье анализируются семантические особенности глагольных головок в арабском языке, их смысловые группы и функциональные возможности их производных форм с лингвистической точки зрения. Глагольные головки в арабском языке представляют собой систему, несущую не только грамматическую, но и глубокую семантическую нагрузку; каждая головка выражает интенсивность, взаимодействие,

причинность, длительность или рефлексивность действия. В ходе исследования была разработана семантическая классификация глагольных головок на основе классических и современных источников арабской лингвистики, а также показано расширение значения через их производные формы (ism al-fā'il, ism al-maf'ūl, masdar и др.). Результаты статьи имеют практическое значение в области методики преподавания арабского языка, теории перевода и семантического анализа.

Ключевые слова: арабский язык, части глагола, семантическая группа, производные формы, инфинитив, исм al-fa'il, интенсивность значения, причинность.

Abstract . This article analyzes the semantic features of verb heads in Arabic, their meaning groups and the functional possibilities of their derivative forms from a linguistic point of view. Verb heads in Arabic are a system that carries not only grammatical but also deep semantic load, each head expresses the intensity, interaction, causality, duration or reflexivity of the action. In the course of the research, a semantic classification of verb heads was developed based on classical and modern Arabic linguistics sources, and the expansion of meaning through their derivative forms (ism al-fā'il, ism al-maf'ūl, masdar, etc.) was shown. The results of the article are of practical importance in the fields of Arabic language teaching methodology, translation theory and semantic analysis.

Keywords: Arabic language, verb parts, semantic group, derived forms, infinitive, ism al-fā'il, intensity of meaning, causality.

Arab tili semitik tillar oilasiga mansub bo'lib, o'zining mukammal morfologik tizimi, ayniqsa fe'l shakllarining qat'iy strukturaviy va semantik qonuniyatlarga asoslangani bilan ajralib turadi. Arab tilida fe'l nafaqat zamon va shaxsni, balki harakatning yo'nalishi, subyekt va obyekt o'rtasidagi munosabat, harakatning kuchi, takrorlanishi hamda sababiylik darajasini ham ifodalaydi. Ushbu jihatlar asosan fe'l boblari orqali yuzaga chiqadi¹⁰⁷.

¹⁰⁷ Sibavayh — Al-Kitāb. — Qohira: Dār al-Kutub al-Ilmiyya, 2018. — 215–230-b.

Fe'l boblari (I–X va undan keyingi kam qo'llanadigan boblar) arab tilida fe'ning ma'no doirasini kengaytiruvchi asosiy vositalardan biri hisoblanadi. Har bir bob muayyan semantik funksiyaga ega bo'lib, fe'l ildiziga qo'shimcha fonetik va morfologik elementlar qo'shish orqali yangi ma'nolar hosil qiladi. Shu sababli fe'l boblarini faqat shakliy hodisa sifatida emas, balki mustaqil semantik tizim sifatida o'rganish muhimdir.

Mazkur maqolaning maqsadi arab tilidagi fe'l boblarini semantik guruhlariga ajratish, ularning hosila shakllari orqali yuzaga keladigan ma'no o'zgarishlarini aniqlash hamda bu jarayonning tilshunoslikdagi nazariy va amaliy ahamiyatini yoritishdan iborat.

Arab tilidagi fe'l boblari masalasi klassik arab grammatikasida Sibavayh, Zamaxshariy, Ibn Hishom kabi allomalar asarlarida muhim o'rin egallagan. Ular fe'l boblarini asosan morfologik va sintaktik jihatdan tahlil qilgan bo'lsalar-da, semantik jihatlar ham bevosita yoki bilvosita yoritilgan. Zamonaviy arab tilshunosligida esa fe'l boblari funksional-semantik yondashuv asosida qayta talqin qilinmoqda¹⁰⁸.

G'arb va Sharq tilshunoslari tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda fe'l boblari ma'no intensivligi, o'zaro ta'sir (mushāraka), sababiylik (ta'diyya), refleksivlik va davomiylik kabi semantik belgilar asosida tasniflanadi. Xususan, V. Wright, Haywood & Nahmad, Fischer kabi olimlar fe'l boblarini semantik modellar orqali izohlaydi¹⁰⁹.

Mazkur tadqiqotda tavsifiy, qiyosiy va semantik tahlil metodlaridan foydalanildi. Har bir fe'l bobining asosiy semantik yadrosi aniqlanib, ularning hosila shakllari bilan bog'liq ma'no kengayishlari tahlil qilindi. Misollar klassik va zamonaviy arab tilidan tanlab olindi.

¹⁰⁸ Zamaxshariy — Al-Mufasssal fi 'Ilm al-'Arabiyya. — Bayrut: Dār al-Fikr, 2019. — 142–160-b.

¹⁰⁹ Fischer W. — Grammar of Classical Arabic. — New Haven: Yale University Press, 2002. — 101–145-b.

Arab tilidagi fe'l boblari semantik jihatdan bir necha asosiy guruhlarga bo'linadi. Quyidagi jadvalda fe'l boblarining asosiy semantik xususiyatlari umumlashtirilgan:

1-jadval. Arab tilidagi fe'l boblarining semantik guruhlari

Fe'l bobi	Shakli	Asosiy semantik ma'nosi
I bob	فَعَلَ	Asosiy, neytral harakat
II bob	فَعَّلَ	Kuchaytirish, takroriylik
III bob	فَاعَلَ	O'zaro ta'sir, hamkorlik
IV bob	أَفْعَلَ	Sababiylik, o'tkazish
V bob	تَفَعَّلَ	Refleksivlik, ichki holat
VI bob	تَفَاعَلَ	O'zaro refleksivlik
VII bob	اِنْفَعَلَ	Majhullik, passivlik
VIII bob	اِفْتَعَلَ	Ichki harakat, harakatga kirish
X bob	اِسْتَفْعَلَ	Talab, istak, izlanish

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, har bir fe'l bobining semantik yadrosi mavjud bo'lib, hosila shakllar aynan shu yadroni kengaytirish vazifasini bajaradi.

2-jadval. Fe'l boblarining hosila shakllari va semantik kengayishi

Hosila shakl	Misol	Semantik vazifasi
Masdar	تَفْعِيلٌ	Harakat jarayoni, abstraktlik
Ism al-fā'il	مُفْعِلٌ	Harakat bajaruvchisi
Ism al-maf'ul	مُفْعَلٌ	Harakat ta'siridagi obyekt
Sifat mushabbaha	فَعِيلٌ	Doimiy belgi
Fe'l amr	فَعِلْ	Buyruq va ta'sir

Natijalarga ko'ra, fe'l boblari va ularning hosila shakllari o'rtasidagi semantik bog'liqlik arab tilida so'z yasashning asosiy mexanizmlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, II, IV va X boblar sababiylik va harakat intensivligini ifodalashda faol qo'llanadi.

Xulosa qilib aytganda, arab tilidagi fe'l boblari murakkab va ko'p qatlamli semantik tizimni tashkil etadi. Har bir bob fe'l ildiziga yangi ma'no yuklab, harakatning xarakteri, subyekt-obyekt munosabati va jarayonning ichki dinamikasini ochib beradi. Fe'l boblarining semantik guruhlariga ajratilishi ularni tizimli o'rganish imkonini yaratadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, fe'l boblari orqali hosil bo'ladigan masdar, ism al-fa'il va ism al-maf'ul shakllari leksik ma'no kengayishining asosiy vositalaridan biridir. Bu holat arab tilining so'z boyligini oshirishda va yangi tushunchalarni ifodalashda muhim ahamiyatga ega.

Shuningdek, fe'l boblarining semantik xususiyatlarini chuqur o'rganish arab tilini o'qitish jarayonida o'quvchilarning tilni ongli va mazmunli o'zlashtirishiga xizmat qiladi. Tarjima amaliyotida esa fe'l boblari ma'nosini to'g'ri anglash matnning semantik aniqligini ta'minlaydi. Shu bois mazkur tadqiqot natijalari lingvistika, metodika va tarjimashunoslik sohalarida amaliy ahamiyatga ega deb hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sibavayh — Al-Kitāb. — Qohira: Dār al-Kutub al-‘Ilmiyya, 2018. — 215–230-b.
2. Zamaxshariy — Al-Mufasssal fi ‘Ilm al-‘Arabiyya. — Bayrut: Dār al-Fikr, 2019. — 142–160-b.
3. NOSIR AL-MUTARRIZIY MEROSIDA TARJIMA NAZARIYASI VA DIDAKTIKASI: “RISALATUN FIN-NAHV” ASARI VA ZAMONAVIY TARJIMA TA'LIMI INTEGRATSIYASI. (2025). *SCIENCE TIME*, 3(5), 150-155. <https://doi.org/10.66345/stj.v3i5.4640>
4. Prakashan, A. Central Asia: Literary Cultural Scenario and Hindi.
5. Jo'Rayeva, M. (2025). XORIJIY TILLARNI O'QITISHDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR:(ARAB TILI MISOLIDA). *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 5(20), 222-224.

6. RAHIMJONOV, M. (2025). ISLOM DINIDA AYOLLARNING ILM OLISHLARIGA BO‘LGAN MUNOSABAT. «*ACTA NUUz*», 1(1.12. 1), 131-133.
7. TURSUNALIYEVA, M. (2025). OGHIYNING “ZUBDAT UT-TAVORIX” ASARIDA HAMD MATNIDAGI SO‘ZLAR JILVASI. «*ACTA NUUz*», 1(1.7), 310-312.
8. Fatilloyev, M. (2025). YOQUT AL-HAMAVIY VA “MU’JAMU-L-UDABO” ASARINING DUNYO BO‘YLAB O‘RGANILISHI. *YANGI RENESSANSDA ILM-FAN TARAQQIYOTI*, 1(3), 510-514.
9. Musaev, I. (2025). SAIDBEK HASANOV’S CREATIVE APPROACH TO THE TEXT OF ‘BOBURNAME’. *Eurasian Journal of Entrepreneurship and pedagogy*, 3(1), 94-99.
10. TILLARNI, T. Y. S. X. O., „RGATISH. *ORIENTAL UNIVERSITETI FILOLOGIYA FAKULTETI*, 575.
11. Raxmonov, A. K. (2025). *Nosir al-Mutarriziy merosida tarjima nazariyasi va didaktikasi: “Risalatun fin-nahv” asari va zamonaviy tarjima ta’limi integratsiyasi. Science Time Journal*, 3(5), 150–155. <https://doi.org/10.66345/stj.v3i5.4640>
12. MUZEYI, A. N. N. D. A., & MEROSI–MO‘TABAR MADANIY, M. A. N. B. A. (2024). *ORIENTAL UNIVERSITETI O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI*.
13. Raxmonov, A. K. (2024). *Al-Farg‘oniyning «Usturlob yasash haqida kitob»ining Britaniya muzeyida saqlanayotgan “OR 5479” raqamli qo‘lyozma nusxasi. Til va adabiyot.uz*, 2024(1), 22–26.
14. Jurayeva, N., Küçük, S., Soyer, A., & n Kaba, H. (2025). Xorazm Shevalari O‘g‘uz Lahjasi Leksikasida Murakkab Tarkibli Dialektal Birliklarning O‘rni.
15. Jurayeva, N. (2025). HOSIYAT BOBOMURODOVA SHE’RIYATINING POETIK XUSUSIYATLARI. *Indexing*, 1(1), 91-95.
16. Gulmuradovna, J. N. (2025). XORIJIY TILLARNI O‘RGANISHDA TIL KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH. *Indexing*, 1(1), 86-90.